

Coherència i arbitrarietat de la substitució lingüística dins la *Crònica* de Jaume I

Discurs llegit el 14 d'octubre de 1987
en la sessió inaugural del curs 1987-1988

ANTONI M. BADIA I MARGARIT
Membre de la Secció Filològica

Introducció

Definició i objectiu

Com és sabut, la substitució lingüística és, en els casos de l'anomenat *conflicte lingüístic*, l'alternativa a la normalització. D'acord amb l'opinió de nombrosos sociolingüistes, una llengua que, sense recolzar en una estructura d'estat, aspiri a realitzar-se com qualsevol altra llengua, es troba davant un dilema escruixidor: normalització o substitució. Això vol dir que la llengua que no comptarà amb un mínim de mesures preses per les institucions apropiades ni amb l'adhesió de les persones que la tenen com a pròpia —la qual es manifesta a través de la *lleialtat lingüística*— no podrà sortir-se'n i haurà de resignar-se a viure el dolorós procés de reemplaçament per la llengua dominant que així li impedeix de realitzar-se. No és menys sabut que la substitució és lenta, zigzaguejant, plurisecular, i que no és inau-

dit que una llengua que molts ja donaven per deperida es reviscolí i recobrí posicions que hom potser ja considerava perdudes irremissiblement. La substitució és, doncs, l'alternativa a la normalització.

Nogensmenys, hi ha un altre concepte de substitució lingüística. Hom s'hi refereix al fet que, en l'ús corrent d'una llengua, diverses peces integrants del seu sistema apareguin reemplaçades per les corresponents d'una altra llengua que exerceix així un determinat ascendent polític o cultural damunt aquella. Aquestes peces, que també poden ésser de tipus gramatical, són sobretot de vocabulari. Bé que menys dramàtica que la substitució total d'una llengua, aquesta segona substitució («per peces», com dic), no deixa d'acusar una certa vinculació respecte a aquella. En efecte, mitjançant la dita operació, queda clar que, de les dues llengües que hi intervenen —la que imposa l'element lingüístic i la que se l'incorpora— la primera així mostra i exerceix el seu poder o el seu influx damunt la segona.

Gràcies a les actituds dels catalanoparlants i a l'empenta de la normalització que, malgrat els seus defectes tècnics, fa prop d'un segle que d'una manera o altra es troba al servei de la llengua, el català ha pogut allunyar l'amenaça de la substitució en la primera accepció emprada ací —o desaparició. En canvi, vivint des de fa segles en la situació de *llengües en contacte*, ha hagut de cedir sovint a la substitució de nombrosos elements de la seva estructura gramatical i lèxica a favor de la llengua que se n'ensenyoria d'una posició de força estant.

Tanmateix, ací cal fer una distinció. Quan el pes que determina els manlleus lingüístics és per raó del predomini cultural no definitiu que ha exercit una llengua, no hem de parlar-ne com d'un mal que sofreix la llengua receptora, sinó d'un enriquiment que la fa més completa i més madura. No d'altra manera s'ha arrodonit el vocabulari de les llengües occidentals, totes les quals han viscut èpoques d'apogeu i, per tant, d'exportació de mots en un camp semàntic o altre. El català mateix no ha deixat de projectar-se enfora, irradiant mots seus a d'altres llengües.

Altrament ocorre quan l'influx lingüístic és conseqüència d'una relació de poder establerta i duradora. Això és el que s'ha esdevingut amb el català, en situació de desigualtat respecte a la llengua oficial de l'estat. I afegim que la desigualtat s'ha anat fent cada cop més acusada, d'acord amb els grans corrents de la història. Així, el procés que algú ha anomenat d'extensió de la cultura general i que s'inicia ja al segle XIX —amb l'increment de l'escola primària, la premsa, les relacions socials, etc.— i culmina —per ara— a les acaballes del segle XX —amb els grans mitjans de comunicació de massa—, si havia de provocar, com acabo de dir, la difusió de formes de llenguatge i préstecs recíprocs entre les diverses llengües de cultura, no cal dir que havia d'afectar més pregonament les llengües de terres superditades a un estat amb una llengua oficial diferent d'aquelles. Les llengües que vivien sota aquestes condicions sofriren inexorablement els dits moviments lingüístics en la direcció més favorable a l'afiançament de la llengua oficial. Així, del segle passat ençà, els escriptors

catalans han incorporat copiosos castellanismes ocasionals, i ho han fet tant els qui descriuen ambients d'alta societat com els qui reflecteixen la vida de la menestralia. Així, també a partir d'aleshores anà incorporant-se una munió de castellanismes que arrelaven fàcilment en la societat catalanoparlant, la qual acabava per ignorar que no es tractava de trets genuïns.

L'abundor de tots aquests castellanismes, ocasionals o permanents, que donaven un caràcter específic a la substitució tal com es produïa en català, confirmava la seva condició de llengua supeditada. D'altra banda, aquesta condició no exclouïa que el català practiqués la substitució lingüística que com a conseqüència de l'al·ludit procés d'extensió de la cultura general, es descabdellava en totes les llengües, que fossin dominades o sobiranes. Penso en l'ús d'algunes expressions llatines o d'altres llengües de cultura que, introduïdes sense anunciar i considerades entenedores per a qui rep el missatge, caracteritzen textos d'un to cultural més aviat elevat.

Ara bé, la substitució lingüística de certs elements del discurs, per més que s'hagi estès considerablement per raó d'uns factors que es destaquen en la història de la cultura, en rigor és tan antiga com la redacció de tots els textos escrits. En català, com en qualsevol altra llengua.

Justament, en la present avinentesa voldríem dirigir la nostra atenció —i la vostra— vers el tema de la substitució lingüística dins la llunyana *Crònica* de Jaume I. Llunyana, sí, en el temps, no ho és tant, emperò, en la pràctica d'aquest ús lingüístic, que ja s'hi manifesta per les vies que suara li assenyalàvem; en efecte: hi enregistrem les dues menes de substitució que corresponien a una reacció de tipus cultural i a una pressió sociolingüística, respectivament. Nogensmenys, és forçós que reconeguem d'entrada que la substitució adopta, dins la *Crònica*, unes modalitats que en fan un cas ben singular. Per això, és clar, ens hi aturem.

Pla de treball

Mirem, doncs, com ens podem acostar al tema. La primera impressió que s'endurà un lector del llibre, en fullejar-lo a l'atzar i constatar que s'hi troben, intercalats, fragments escrits en llengües altres que la catalana, serà que és per a reflectir verisme i per a salvar l'espontaneïtat, és a dir, perquè els personatges que així s'expressen hi restin més ben identificats i s'hi mostrin més tal com són, que hom els els ha posats a la boca. Això no obstant, aquesta impressió seria errònia; com ja ho anirem veient, no hi ha criteri fix perquè els qui parlen siguin definits per la llengua: unes mateixes persones fan servir unes vegades el català i unes altres una altra llengua; els qui es valen d'una altra llengua solen dir-hi uns pocs mots, enfront la resta del text, que és en català; si no s'expressen en català gent que parlen altres llengües, no és rar, ni de bon tros, que bon nombre d'aquests darrers no

hi figurin sinó parlant en català; àdhuc de la ploma de l'autor de la *Crònica*, que, per l'estil, representa que és el mateix rei Jaume, surten expressions no catalanes... No cal continuar. Per això hem acudit al concepte d'*arbitrarietat*, en intitular aquesta dissertació. D'altra banda, quan hi podem parlar de *coherència* —mot que també figura al títol—, aleshores el capteniment lingüístic no es pot anomenar pròpiament substitució, de manera que, tancant el cercle, els cops que aquell retira més a la substitució podem titllar-lo simplement d'incoherent.

Però deixem les divagacions perilloses, i dediquem-nos a examinar els matisos d'aquest comportament idiomàtic que correspon més o menys exactament a la substitució lingüística. Endemés, els matisos de comportament (classificació sociolingüística) es manifesten segons les llengües que són objecte de substitució (classificació lingüística). Amb això vull dir que, si els he distribuïts en tres grups lingüístics (*llatí i àrab, parlars gal·loromànics i parlars iberoromànics*), el criteri per a atribuir-los a un o altre grup no m'ha vingut donat perquè siguin en una llengua determinada (d'acord amb la segona classificació), sinó per la natura de llurs coherència o arbitrarietat (d'acord amb la primera). El que passa és que la coherència i l'arbitrarietat es presenten amb una dosificació específica per a la llengua no parlada correntment (llatí) i per a la llengua no coneguda suficientment (àrab) en els medis socio-culturals que són reflectits en la *Crònica*, mentre que per a les restants llengües que s'hi troben (francès i occità, d'una banda, i aragonès, castellà i mossàrab, de l'altra) funciona una segona dosificació que no té res a veure amb la primera. Pel que fa a factors sociolingüístics que permetin de distingir dues classes en el conjunt de les cinc llengües romàniques esmentades, diré que ara les diferències en la coherència i arbitrarietat no hi són qualitatives, sinó d'intensitat o quantitatives, i així podem tractar per separat, com deia, els parlars gal·loromànics i els parlars iberoromànics.

Les consideracions precedents justifiquen que tractem dels casos de substitució lingüística en la *Crònica*, tot distingint-los en els tres grups lingüístics enumerats. Atès que la nostra recerca no és lingüística, sinó sociolingüística, no hi procedirem a analitzar les característiques (fonètiques, morfològiques o lèxiques) dels fragments en substitució, bé que no n'excloquem algun comentari en casos que així ho demanin; en canvi, ens fixarem especialment en les raons que en justifiquen l'ús (o en l'absència de raó, quan l'ús no és justificat —i d'ací l'arbitrarietat—), així com en les circumstàncies de llur aparició (cosa que ens permetrà de jutjar-ne el grau de coherència). Dins els epígrafs que dedicarem a cada grup de llengües, figuraran: una presentació, una breu selecció d'exemples de substitució lingüística i un comentari. Quant al criteri per a discernir si un element del text és català o no ho és (ço és si ens trobem o no davant un cas de substitució), haig de dir que és universal: no es limita als mots, sinó que abraça ensems els morfemes i els sons (que endevinem mitjançant les grafies). Acabat el nostre examen, mirarem d'extreure'n unes conclusions.

Partim de l'edició de la *Crònica* preparada per Josep M. de Casacuberta¹ i de l'inventari dels fragments de substitució lingüística que el text conté, que jo mateix vaig dedicar fa poc de temps a Manuel Alvar.²

Fragments en llatí i en àrab

Presentació

Seria superflu d'insistir que el llatí i l'àrab pertanyen a mons lingüísticament estranys l'un a l'altre: llengua indoeuropea aquell, llengua semítica aquest, totes dues descansen en sistemes pregonament heterogenis. Quant a la consideració i al grau de coneixença de què gaudien ambdues a l'època de Jaume I, hem de reconèixer que tampoc no tenien res de comú, si doncs no era que la gent no entenia ni parlava cap de les dues. Ara bé, el llatí no deixava de tenir un cert aire de família per als nostres avantpassats de l'edat mitjana, tant perquè no debades llur parla en derivava (cosa que ells reconeixien en la trama gramatical i en l'arrel de gran nombre de mots), com perquè estaven habituats a sentir-ne fragments el significat dels quals sovint sabien àdhuc sense llegir-los (jurídics, històrics, bíblics, litúrgics, etc.). En canvi, l'àrab era pràcticament desconegut. Malgrat el singular fenomen col·lectiu del mossàrab, l'atracció de la civilització musulmana, la introducció —via oral o via erudita— de dotzenes i dotzenes d'arabismes en el català, i la difusió d'una toponímia i d'una antroponímia aràbigues, en realitat moros i cristians havien de menester intèrprets per a comunicar-se els uns amb els altres.

Tot això no obstant, pel que fa al capteniment que hom observa dins la *Crònica* al moment d'haver de citar trossos en llatí o en àrab, podem dir que ambdues llengües hi són tractades d'una manera idèntica. Amb una diferència notable, que és el nombre d'insercions: enfront d'una dotzena llarga de frases i expressions preses del llatí, podem enumerar-ne dues en àrab —totes dues breus— (i una tercera, que es refereix a una situació imaginada). Llevat

1. Jaume I, *Crònica*. Text per Josep M. de Casacuberta. Traducció per E. B., Barcelona, vol. I (1926, 127 pàg.), II (1927, 127 pàg.), III (1927, 111 pàg.), IV (1960, 88 pàg.), V (1960, 100 pàg.), VI (1962, 104 pàgs.), VII (1962, 102 pàg.), VIII (1962, 98 pàg.) i IX (1962, 126 pàg.) Corresponen als volums 2, 15, 21, 185, 186, 196, 197, 199 i 200 de la «Col·lecció Popular Barcinò», respectivament. A partir del vol. IV no hi figura el nom de Josep M. de Casacuberta com a responsable de l'establiment del text, el qual, juntament amb la versió al català modern, va a càrrec d'E. B. Per a la identificació dels exemples, remetré en aquesta edició de la *Crònica*, indicant-ne el volum (en xifres romanes) i la pàgina (en xifres aràbigues).

2. Antoni M. Badia i Margarit, «La "substitució lingüística" en la *Crònica* o *Libre dels feyts del rey en Jacme*», dins *Philologica Hispaniensia in honorem Manuel Alvar*, vol. II, *Lingüística*, Madrid, 1985, pàg. 45-53.

de l'aspecte quantitatiu, el llatí i l'àrab són objecte d'un mateix tipus de substitució lingüística. Per això els hem agrupats sota un sol epígraf.

Ara bé, quin és aquest tipus de substitució? Haig de precisar ja des d'ara que, per a totes dues llengües, ens trobem davant casos de *citació*, més que de *substitució* (almenys, tal com l'entendem ací). En canvi, serien casos de substitució, per exemple: *mutatis mutandis*, *ipso facto* i altres expressions equivalents, les quals són intercalades en la frase, com a elements que en formen part, i —donant per descomptat que tothom les entén— no són traduïdes, ni explicades, ni presentades. No cal dir que aquesta mena de substitució lingüística, que pressuposa un to certament elevat en el text corresponent, no es limita al llatí, sinó que pot ésser exemplificada amb qualsevol llengua de cultura, com el francès (*avant la lettre*), l'anglès (*last, but no least*), l'italià (*piano piano si va lontano*), etc.

Res d'això no es troba en els fragments en llatí que apareixen dins la *Crònica*. Al contrari, aquests hi són anunciats, presentats, justificats i, en cinc casos, traduïts. I si abunden més els que hi han romàs sense traduir és perquè, pertanyent gairebé tots a la Bíblia o emprats en celebracions litúrgiques, devien ésser força usuals i de fàcil comprensió per als lectors. El llatí hi és reconegut formalment i explícita com a llengua diferent de la de la *Crònica*.

Pel que fa a l'àrab, la mena de substitució és la mateixa que acabo de presentar per al llatí. Els fragments hi són introduïts, posats en boca d'algú en estil directe i traduïts a continuació. L'única diferència respecte al llatí és que els fragments en àrab són brevíssims. No és estrany: no es tracta d'una citació d'un text escrit (com ho és la Sagrada Escripura per als fragments llatins), sinó de formulacions lacòniques i tenses, que formen part del relat de fets viscuts.

Exemples

a) De llatí. Heus-en ací dos exemples:

I. Es troba al començament de la *Crònica*, quan el Rei, mirant enrere, examina la seva vida i les proves que Déu li ha enviat.

E anch Nostre Senyor no-ns castiga tan fort que a nós tengués dan, on li grahíem, la hora quan nos castigava, lo castigament que-ns feya; e ara de tot en tot, can conexem que per nostre bé ho fehya. E membra'ns bé una paraula que-ns retrau la Sancta Scriptura, que diu: *Omnis laus in fine canitur*, que vol dir aytant, que la meylor llaor que-l hom pot haver, si és a la darrerria dels seus anys (I, 10-12).

II. Som a les Corts de Barcelona, reunides a la fi de 1228, en les quals hom decideix de conquerir Mallorca. Després de diversos parlaments, pren la paraula l'arquebisbe de Tarragona.

E sobre açò levà's l'arquebisbe de Tarragona, e dix:

—*Viderunt oculi mei salutare tuum*. Aquesta és paraula de Simeon quant reebé Nostre Seyor entre sos braces, que dix: «Vist han los meus uuls la tua salut», e els meus uuls veen la vostra salut. E yo met hi ayant, jassia açò que la Escripura no-u diga, que pus nós veem la vostra vehem la nostra (II, 10).

b) D'àrab. Segueixen els dos exemples del text:³

I. Intervenció personal del Rei en una de les primeres escomeses després del desembarcament a Mallorca. Havent-s'hi trobat amb un cavaller sarraí, aquest és assetjat, atacat i, per fi, mort.

E nós appareylan-nos d'açò a fer, vench Don Pero Lobera, e lexà-s córrer al sarray; e el sarray, que-l veé venir, dreçà-li la lança e donà-li tal per los pits del caval de la lança que bé li'n més mija braça, e el donà-li dels pits del caval e derrocà-l; e el volch se levar, e més mà a la espaa. E en tant, nós fom sobre el, e anch no-s volch retre tro que morí, ans con hom li deya: —Ren-te—, el deya: —*Le mulex*—, que vol dir: «No, Senyor». E moriren n-i d'altres bé LXXX. E tornam-nos-en a la ost (II, 32).

El cas és clar. Aquesta expressió correspon a l'àrab clàssic *lā mulāy* que, pel conegut fenomen de la *imela* tancà les seves vocals en *le muley*. Quant a la *x* final, deu obeir probablement una raó paleogràfica.

II. Inici de la presa de la ciutat de Mallorca, en el relat de la qual són enumerats els primers que es llancen al pas per on havien d'entrar els cavallers.

Mas cada i entrava on abans podia. E havia-n c en la ost, o pus, qui si poguessen entrar primer, que faeren çò que-l primer féu. Ab tant fo vengut lo rey de Maylorques, cavalcan en i caval blanch, e el havia nom Xech Abohehie; e cridà los seus: —*Roddo!*—, que vol tan dir com: «Estar!». E en aquels de peu dels crestians ach bé xx o xxx qui tenien los escuts abraçats, e d'altres servents que-y havia mesclats ab els: e del altra part estaven los sarraïns ab les adargues e espaes treytes de la una e de la altra part, e no-s gosaven escometre (II, 86).

3. L'amic i col·lega Joan Vernet ha tingut la gentilesa d'ajudar-me a fer un breu comentari sobre les dues frases àrabs que segueixen. L'en regracio cordialment.

Com és sabut, els camps significatius dels mots àrabs són extremament fluids. Així, l'àrab clàssic *raddû* té moltes accepcions, entre les quals, ultra *remoure*, *tornar* i d'altres, hi ha la de *resistir* i la de *tornar als llocs de combat*, que no semblen lluny del cas present.

Comentari

Els fragments en llatí i en àrab que figuren a la *Crònica* de Jaume I vénen a to: són elements indispensables per a la comprensió del relat, adequats al nivell de comunicació, suficients per a passar el missatge i complets des del punt de vista gramatical. Per tant, podem dir-ne que se'ns presenten amb coherència. Ara bé, és de remarcar que aquesta coherència no s'avé amb el concepte de *substitució lingüística* tal com l'hem definit abans (i que xifràvem en exemples com *mutatis mutandis*). Fins a tal extrem els fragments que ara comentem no són casos de substitució, que, com ja ho hem insinuat, han d'ésser considerats de *citació* (terme que exclou el de substitució). En un mot: aquesta mena de fragments són coherents, però, en la mesura que ho són, s'allunyen de la *substitució*.

Fragments en parlars gal·loromànics

Presentació

A diferència d'allò que succeïa amb els fragments en llatí i àrab, els que la *Crònica* conté en occità o en francès no són mai anunciats per l'autor del text, el qual els hi introdueix amb naturalitat, com si fossin en català. Fan pensar en la barreja en què s'expressen les persones poc cultes quan sofreixen el pas d'una llengua (la pròpia d'origen) a una altra (la d'adopció). No són, doncs, mots exteriors al text general (català), sinó que en formen part... però llur estructura gramatical o lèxica és forastera al sistema de la llengua!

D'altra banda, els elements gal·loromànics hi són escassíssims. Sembla que només es tracti d'esquitxar el text general amb unes quantes paraules soltes, com si amb això ja n'hi hagués prou per a caracteritzar les persones en boca de les quals aquelles paraules han estat posades. Ho repeteixo: només hi ha paraules soltes, en una proporció extremament baixa, que semblen obeir la doble finalitat: 1) de confirmar que el qui s'expressa no és catalano-parlant i 2) de confirmar l'ambient on es produeix la comunicació.

No es tracta, doncs, de reproduir el discurs o l'elocució pronunciats en cada cas per un francès o un occità (no oblidem que la llengua de la *Crònica* és el català), sinó de suggerir, amb un nombre reduït de mots no catalans, que el personatge en qüestió no parlava català. Per això, de tant en tant —molt de tant en tant— i mai d'una manera sistemàtica, l'autor

escull uns mots en la llengua del protagonista de torn. Demano perdó per dir-ho en un acte acadèmic, però l'afer em recorda aquell pagès analfabet del segle passat que, tot dictant una carta a la seva filla, semianalfabeta, li digué: «Posa-hi una *hac*, perquè em sembla que fa estona que no n'hem posada cap» (naturalment, ell deia: una *hache*).

Exemples

a) De francès. Heus-en ací dos exemples :

I. De ple en la campanya de València, hom fa els preparatius per a prendre la torre de Montcada. El diàleg es descabdella entre el mestre del Temple, n'Hug de Montlaur, i el rei Jaume; hi és present el mestre de l'Hospital, n'Hug de Forcalquier. Ambdós, bé que occitans, s'expressaven en francès.

E dix lo maestre del Espital al maestre del Temple que-y dixés. E dix lo maestre del Temple: — *Je* hi dic aytant, *por moy*, que la *parola* és bona, ab què haja que menjar la ost; mas a *moy* sembla que aquel loch de la torre de Muncada que és sobre pres dels turchs de València—. E nós dixem: —Maestre, en esta terra no ha turchs!—. E el dix: — Si *Di* m'ajut, a *moy* semblar-m-ia que vos preséssets Torres Torres, que és bon loch e és en *xemí* de Terol e de València—. E nós dixem-li: —Maestre, bon loch és Torres Torres; mas més val VII tants aquest loch que Torres Torres, e serà major honor de nós si tal con aquest, prop de València, prenem (IV, 30).

II. Al Concili de Lió. Hom hi fa projectes per a anar a Terra Santa. Després d'un discurs del rei Jaume, el papa invita n'Alart de Valery a parlar. L'hi invita amb dos mots en francès (atesa la seva qualitat de francès). El mestre del Temple, d'Ultramar, Joan d'Agrilly, interpellat, respon amb una frase d'una dotzena de mots en català i un sol mot en francès. A continuació, parlen successivament: 1) el mestre del Temple (francès): 3 mots en francès sobre una trentena en català; 2) n'Alart de Valery (francès): 18 mots en francès en un text de més de 70 mots; 3) el papa diu una frase, començant pel fr. *vay* i seguida d'uns mots en llatí, i 4) els francesos —així col·lectivament— diuen una altra frase, en la qual hi ha tres mots en francès sobre una vintena de paraules.

E sobre açò dix l'apostoli: — *Or dites* vós, N'Alart de Balari, e-ls altres—. E ells calaren; e sobre açò, dix ell al maestre del Temple e a·N Johan d'Escarçella que-y dixessen. E dix lo maestre del Temple: — *Xire*, diga misser Johan d'Escarçella, que bé ha estat frare LX anys—. [...]

E dix el mestre: — *Sire*, si m'ajut Deus, *je vi* que ell mès sa punya en armar, e volia assetjar Acre, [...]

E sobre açò, levà-s en peus N'Alart de Valeri e dix: —*Sire, cesta xosa, si és gran xosa, que tant home a lay passat tan lonch temps, e anch aquells no l'an pou aver. Ora, si vos diray una semblança del xan petit quant ladre al gran ca, e ell no-n ha cura. Ora, si a passet en Oltramer reys e molt alt hom, e no l'an pou haver; per què je tench por bien le conseyl que dist lo maestre del Temple*—.

E ab aytant calaren tots. E sobre açò, nós tornam-nos al apostoli e dixem-li: —Pare sant, pus negú no-y vol dir, irem nós en nós—. E dix lo papa: —Vay, a la «benedixio» de «domini Dei»—. [...]. E al brocar que nos faem lo caval, faem-li fer 1ª gran parada, e dixeren los franceses: —El rey no és tan veyl con hom desia, que *encora* poria *doner* a l turc 1ª gran *lancea*—. E ab aytant anam-nos-ne a nostra posada (IX, 56-58).

b) D'occità. Transcriu un llarg passatge (ocupa 8 pàgines de l'edició del text i correspon a 6 fragments segons la meua classificació) que es refereix al viatge i sojorn que féu Jaume I a Montpeller l'any 1239, amb el fi d'aconseguir de rescabalar-se de les despeses ocasionades per la conquesta de València. Ara bé, atès que els mots no catalans hi són tan escassos, redueixo dràsticament la còpia del text general, tot indicant-ne les supressions amb punts suspensius: [...]. El rei posa a casa de n'Atbran (el seu batlle), persona no ben vista pels poderosos del Consolat; un d'ells —Pere Bonifaci— fa la primera intervenció: 5 mots en occità en un tros de més de 90 mots. Havent-lo informat el rei sobre l'oposició que hi ha en contra d'ell, n'Atbran hi respon (19 mots en occità dins un conjunt de més de 100 mots), i segueix, en estil indirecte (i, és clar, en català), la reflexió que hi fa el rei. Després que el cronista ha anunciat la visita dels *fossors* (també en català, llevat d'aquest mot, que és occità), aquells parlen al rei (un mot presumptament occità en un tros de 27 mots). N'Atbran pren la paraula, i, en una al·locució de prop de 80 mots, n'hi posa 8 en occità. Ara la resposta del rei és en estil indirecte, naturalment en català. Acte seguit són els blanquers els qui vénen a veure el rei. Cal remarcar que, en les paraules que li adrecen (referides en estil indirecte) hi apareixen dos mots en occità (que, per tant, son atribuïbles a l'autor de la *Crònica*). A propòsit d'això, n'Atbran parla al rei (5 mots en occità sobre més de 60 de text). El relat prossegueix en estil indirecte (en català). L'endemà és el torn dels orgers; de moment, aquests són introduïts pel cronista (en català, doncs), al qual, però, li passa inadvertida dues vegades la forma *far* (del llatí *facere*), que no és precisament la forma catalana més genuïna. Davant d'ells i en nom d'ells, n'Atbran parla al rei (un tros de més de seixanta mots, que en conté 3 en occità). Per fi, l'endemà al matí, cinc mil homes dels grups anteriorment citats reiteren llur adhesió al rei i li demanen de reparar les injustícies que hom li ha fet a Montpeller (un altre relat en estil indirecte —escrit, doncs, pel mateix cronista—, al qual, però, se li escapen dos mots occitans).

E pujam-nos-en en l terradet de N'Atbran [...]; e levà's en peus en P. Bonifaci e dix-nos: —Seyor, los cònsols e l partida del Conseyl de Montpeller són venguts aquí, e *plas-nos mot* vostra

venguda. Ara volem-vos dir aitant, e jo dic-vos-ho per ells e per nos: que-us havem en cor d'onrar e de *tener-vos* en car, així con devem fer per senyoria. Ara, sabem que-n Atbran vos fa creure que el vos pot dar Montpeylier; e sapiats per cert que açò no és pas ver, car el no ha poder de *far* tort ne dret en Montpeylier pus que 1 *autre* vehí de la vila, car en nós és lo poder e-l haver. [...].

E enviam per N'Atbran, e dixem-li aquestes paraules que dites nos havien [...]. E dix així: —*Yeu faray* venir *las escalas* de Montpeylier, o la major partida—. E nós demanam-li com; e el dix: —*Yeu ay* parlat ab los *fossors*, e ab los *blancquiés* e ab aquels de la *Urgeria*, que venguen a vós ab brandons, e que-us venguen honrar; e tirar-los-hem tots a la vostra part *pauch a pauc*. E quan se guarden aquests vostres falces, no serà en lur mà, ans ho *faray yeu* en *vostras* mans metre, e *poys* *far* així com a rey e senyor [...].

E quant vench al vespre, que haguem sopat e era nuyt, vengren-nos bé D dels *fossors*, d'aquels qui eren majors e meylors entre els, e vengren ab brandons e ab candeles; e dixeren-nos: —Senyor, nos som venguts aquí denant vós, e siats vós bé venguts per C milia vegades, e som venguts per fer e per dir los vostres *mandaments*—. E sobre açò, N'Atbran parlà, e dix: —Seyor, ve-us aquí I^a partida dels *fossors*; e quan aquests hic són, tots los altres hic són, e són bé VI o VII milia. E dien vos així, e jo dich-ho per els, car ells m'o han dit, que-us ho diga; que ells són prests e apparaylats de *far* per vos així con per lur seyor natural en *totas causas* e per *totas*; e per aysò us ho *venem dir*, per tal que *miels* ho *creas*—. [...]

E els partits de nós, vengren los blancquers [...]. E dixeren-nos que [...] eren venguts denant nós per *far* e per dir les nostres voluntats; car la Blancquaria no-s partí anch del senyor de Montpeylier, e can ara l'avien lo pus honrat que anc haguessen, ben era *rasó* que-ns servissen. E sobre açò dix N'Atbran: —Seyor, *yeu tenc*, la vostra merçè, lo loc vostre en esta vila, dedins e defora, quan vós no'y *es*; e fas-vos gran grat dels blanqués, que en ajuda e en conseyl los pusch haver quan jols deman. E sapiats que són ben vostres per *far* e per dir vostre *mandament*, e vénen-vos o proferir per tal que mils los en creats—. [...]

E quant vench altre dia, al vespre, vengren los orgers ab brandons e candelas; e foren bé CC. E vengren nos proferir lur servici, e que eren prests e apparaylats de *far* ço que nos comandariem, així con bons vassalls devien *far* a lur seyor. E sobre açò dix N'Atbran: —Seyor, ben podets conèxer la gran alegria que ha de vós la vila de Montpeylier, e especialment aquels que-us amen; per què podets dir e *mandar* ço que volets que facen, que ells són apparaylats de complir vostre *mandament*. E no volen tants senyors, que *pro* n'an de vós sol; e mostrar-vos-han que els volen créxer e pujar la vostra senyoria—. [...]

E quant vench al matí, anam a la missa a la casa dels Frares Prehicadors. E quan nos exim de la missa, trobam bé V milia hòmens de cada I^a d'estes partides, e d'altres que-n hi ach; e tots a una *vots* deyen que qui tort nos tenia en Montpeylier, que ara-u adobàssem, e que demanàssem en veritat quin hi tenia tort, e que ara-n podem pendre la *esmena* de quisque feít ho hagués. E nós faem-los calar tots; e dixem-los que totavia era nostre pensament que els nos havien molt amat, *mays* ara ho creyem de tot en tot. (VI, 14-24).

Comentari

Amb els fragments en francès i en occità, la qüestió de la *substitució lingüística*, dins la *Crònica* de Jaume I ha sofert un capgirament considerable respecte a la solució que el text hi havia donat als trossos en llatí i en àrab. Aleshores en posàvem en relleu la coherència, però ens adonàvem que no constituïen exemples de *substitució*.

Ara passa a l'inrevés. Penso que les mostres de parlars gal·loromànics aconsegueixen força correctament la funció de la *substitució lingüística*: els mots en francès o en occità no són mai anunciats per l'autor, es produeixen en comptes dels mots genuïns (sense duplicar-ne l'expressió) i hom dona per fet que els mots substituïts són comprensos. Per això debades hi cercàvem un comentari o una traducció.

Això, pel que fa a la substitució. En canvi, tenim aquests fragments gal·loromànics per granment incoherents. En efecte, hi constatem tres menes d'incoherència: 1) incoherència en la selecció de mots no catalans, que és feta de manera arbitrària; 2) incoherència quantitativa, perquè hom pretén de suggerir l'*altra llengua* amb una proporció reduïdíssima dels seus mots o elements gramaticals, i 3) incoherència estructural, perquè no hi és respectada la integritat lingüística de la llengua de substitució (la qual conté abundoses faltes, anacronismes i contradiccions).

Fragments en parlars iberoromànics

Presentació

Semblantment a allò que s'esdevenia amb els fragments gal·loromànics de la *Crònica*, la persona en boca de qui es posen els trossos en una llengua hispànica no catalana els hi empra sense que siguin anunciats per l'autor de l'obra, i ho fa amb la mateixa naturalitat que si fossin en català. Tampoc aquests no són sentits, doncs, com a exteriors al text general (català). El personatge que els fa servir s'hi posa sense fer escarafalls, com donant a entendre que no surt d'un únic mitjà de comunicació.

Tanmateix, els fragments expressats en parlars iberoromànics sí que es distingeixen en una cosa respecte als restants casos de recurs a una altra llengua: són els més abundosos. Si eren poc més d'una dotzena en llatí, dos o tres en àrab i no arribaven a deu en francès i occità, els que ara presentem són en nombre de catorze. Contenen, així mateix, els fragments més extensos en llengua no catalana de tota la *Crònica*.

Com sabem, pel que fa al capteniment que hom observa en la incorporació de mots en una llengua altra que la pròpia, els hispanismes coincideixen amb els gal·loromanismes: si hi ha una divisió segons el criteri de la substitució, aquesta es fa de manera que els trossos en

llatí i en àrab van per un costat i els trossos en llengües romàniques van per un altre. Dins aquest darrer conjunt, la diferència entre fragments gal·loromànics i fragments iberoromànics és d'intensitat: ultra ésser els més abundosos, aquests duen més a l'extrem que aquells un comportament sociolingüístic que ja hem vist que s'hi iniciava. Si aleshores parlàvem d'*esquitxos*, ara ja no ens podríem expressar així. En efecte: ara, sense que hi hagi mai un fragment íntegrament en llengua no catalana, ni de bon tros, sol haver-hi sèries més llargues d'elements no catalans.

S'erraria del tot qui creia que la *substitució lingüística* afecta sistemàticament tots els personatges no catalanoparlants que prenen la paraula dins la *Crònica*. Ben lluny, una tal suposició! El text ofereix copioses mostres de situacions en les quals personatges aragonesos, poso per cas, s'expressen en estil directe (ço és, hom en cita textualment les intervencions), i ho fan en català. Cal no oblidar mai que la *Crònica* pertany a la literatura catalana, i, per això, resol en català la immensa majoria de situacions idiomàtiques. Encara que sigui una mica llarg, val la pena de transcriure, com a exemple significatiu, el passatge de la *Crònica* que es refereix a la visita que l'any 1231 féu Jaume I al rei Don Sanxo de Navarra, a Tudela. Hi intervenen: el rei Sanxo, el rei Jaume I i uns quants prohoms navarresos i aragonesos. No sabem en quina llengua s'hi expressava Jaume I, bé que no seria gens estrany que, ateses la localització i la concurrència (juntament amb la seva competència lingüística), ho fes predominantment en aragonès. Quant als altres, és segur que ningú no hi parlava català. I bé, a la *Crònica* tot és reportat en català: el relat, les interlocucions en estil indirecte i els mateixos diàlegs vius, transcrits literalment. Heus-en ací el descabdellament (III, 44-60; hi faig moltes supressions, que indico amb punts suspensius entre claudàtors).

El rey de Navarra envia-ns missatge que si nos voliem ab el haver convinença, que el la haurie ab nos, e que-ns faria tanta de gracia e d-amor que anch rey no la feu a altre maior. E fo nostre conseyi que-l anassem veer a Tudela, [...]

E-l primer dia a hora de vespres nos pujam lassus, e a acuylli-ns be e gint de quant el podia, que exi a nos en loch on no era exit ne davalat tan a enjos be havia X anys. [...] e aqui dix nos que li plahia molt la nostra venguda, e que no era stat tan alegre negun temps que a ell membras. E nos respodem-li que-ns pleya molt per dues coses: la una per la sua vista, e l-altra que-l havíem gran desig de veer. E quant haguem estat una peça en aquest solas, dixem li que el nos havia enviat missatge e que-ns volia veer per nostre pro e per nostra honor, la qual cosa creyem pus el nos ho enviava a dir: — E iassia que la paraula del missatge fos bona e a plaer de nos, tan solament pus vos nos enviassets missatge que nos vos vissem, venriem vos veer a esta nuyt; mes es vespre, e al mati venrem aqui, e vos porets parlar ab nos aqueles paraules que-us plaura —. E el respos nos que parlarie ab nos del maior be que encara no-ns havia parlat nuyt hom. E nos graham li-o molt. E ab aytant partim aquela nuyt la vista.

E quan vench al mati hoim nostra missa, e puys pujam lo veer e-l castell. E el comença a dir en esta manera: —Rey, jo creu que vos sapiats o devets saber quanta d-amor e de parentesch es

entre vos e nos. Car no es hom al mon que a nos tant atany e de parentesch, levat lo fiyl de la comtessa de Campanya, qui es nostre nabot. Mas d-aytant tenim que vos nos atanyets mes que el, per ço quan vos amam mes, car en ell la amor que nos li fem, alogam la molt mal, can nos faem a ell plaers e amors, se capte molt mal de nos, que parlava e tractava ab nostres homens de Navarra que-ns desapoderas e que el fos rey. E per aço enviam per vos, que volem mes lo regne per a vos que per ell ni per altre hom del mon. E vuyl vos ho mes dir de ma boca, que no que altres fossen entre nos e vos. Pero en aquesta manera, que no diguen los homens que alguna cuberta no-y havem: que nos volem afiyllar vos, e vos e tot que affylets nos; e es cosa covinent que nos muyram ans que vos, car nos havem be LXXVIII anys e vos non havets XXV. E esta cosa fem per les gents, que no-ns tenguen per home leuger en nostres feyts—.

E nos quan hoim la paraula, plach nos molt en nostre cor, e dixem-li que lo hi greyem molt, que ben semblava que de gran amor li venia. Pero que-l pregavem que no li pesas. e que-ns acordariem ab aquels nobles qui eren venguts ab nos, e que al vespre tornar l-iem veer e que li respondriem. [...] E enviam li Don Blasco d-Alago, e Don Atho de Fozes e Don Rodrigo Liçana, e que en secret li mostrassen aquesta raho ab aquels que el hi volria metre. E foren la, e dixeren li: —Lo rey nos envia a vos, e volem vos dir aquestes paraules per ell, que el no-u vol dir cara a cara e envia-us ho dir per nos: Ben sap lo rey que vos sabets que el ha i fiyl de sa muyller, pero partit s-es d ela per manament del apostoli; e ha manat jurar aquel fiyl a sa terra d-Arago e a Leyda. E la mort dels homens es en ma de Deu, car aytantost se moren los jovens con los veyls. E aquest es lo major enbarch que el ha: que el no li poria tollre son dret en sa vida, que si aquela cosa no fos, sapiats per ver que fort ho volria e li plauria, car be coneix que li mostrats gran amor.—

E sobre aço dix que-s acordaria. [...] E fo aquesta la resposta, al segon dia, bon mati: Que gran cosa era que ell, qui era tan veyl, s'aventuras ab II persones aytals con nos e nostre fiyl erem; mas, pero, per la gran amor que el nos havia, ab que nos li ajudassem del rey de Castela, qui li faya tort e que-l deseretava, que-u faria, e que-l rey metria nostre fiyl que-y fos ab nos en V; que si el moria ans que nos, que la terra e tot son regne a nos romangues, e si de nos desavenia e de nostre fiyl Don Amfos, que romangues nostre regne e nostra terra a ell; e aço que el faria jurar sos homens a nos primer, e nos que-l faessem jurar a ell que aquesta covinença e aquestes cartes que-s complis. E vengren a nos los richs homens nostres e dixeren nos con havien parlat ab el e tractada la manera.

E quan nos hoim la paraula fom ne molt alegres, nos e aquels qui eren ab nos. [...]

E sobre aço pujam a ell ab nostres richs homens, e trobam ab ell II o III richs homens que li foren venguts de novel. E responem li en axi: Que li grayem molt la honor e la amor que el nos havia enviada a dir, e que en aquela manera con los richs homens havien parlat ab el, que-u pendriem e-u fariem, e que li ajudaríem contra lo rey de Castella e contra tot hom que li volgues fer mal o tort. [...]

E feytes aquestes coses, haguem acort nos e ell com nos captendriem del feyt del rey de Castella. E a aço foren III o V richs homens de la sua part e atretants de la nostra; e haguem alguns ciutadans de Saragoça de la nostra part e de la sua, e aquests juraren, mans sobre sants Evangelis, que tenguessen secret, e cascu dixes son seny en ço que meylor ne seria. [...]

E quan vench al matí, dixem nos al rey de Navarra que dixes primer, per ço con era pus antich e sabia mes en les coses que nos. E el comença sa paraula en aquesta manera, e dix: —Rey, en los

feits d'Espanya he jo molt assaber per una cosa: car los he vists, e so usat de les coses que ben se faeren en mon temps; e hague ja guerra entre-l rey de Castella e mon pare, e, la merce de Deu, tota via quan s-encontraven los seus ab los nostres eren be apreses los navarreses; mas tantes eren les sobres (que ells son molts e nos som poch), que alo nos tenia dan. Mas empero, la merce de Deu, sol que vos haiam per ajudador, be so per a els. E façam ho axi: ajudar vos he jo molt be e de cor, e vos ajudat a mi així con vos tinch en manera de fiyl; e si abdos nos ajudam be, vencer los hem be ab Deu, que nos tenim dret e els tort—. E ab aytant feu fi a ses paraules e dix nos que nos que-y dixessem.

E dixem nos que sos richs homens sabien mes en la frontera que no fayem nos ne nostres richs homens. E sobre aço vench la paraula a Don Garcia Almoravit, que dixeren tots els navarros que ell que hi dices. E dix Don Garcia Almoravit: —Rey d'Arago, lo feyt d-esta terra vos dire jo; e saben hi tant o mes aquels qui aqui son de Navarra, en lo mal que Don Lop Dies de Viscaya fa al rey: que-l mal que fa al regne al rey lo fa. E fa ho ab lo poder seu que ha molt gran; e-l rey de Castella ha manat a sos homens que li aiuden, si mester lus ha. Mas, pus tant de be nos ha feyt Nostre Seyor Deus que la vostra amor e la del rey de Navarra ha tant aiustada, havem esperança en Deu que vos ab II ho acabarets tot; e honraret al rey e a vos en tal manera que a tot lo mon plaura, per lo gran tort que li fan.—

E dixeren a Don Sanxo Ferrandez de Muntagut que-y dices. E el dix hi: —Seyor rey, que volets als? Que co que esperavem que Deu nos faes de merce, ara ho havem. Que si vos abdos volets pendre be aquest feyt, la cosa venra a bon cap. E per que-us hi diria hom mes? Que pus vos aguisets be vostra fazenda, e-l rey e vos acabarets ben aquest feyt.—

E dixem als richs homens e als dels conseyls, que-y havia molts, que-y dixessen; e dixeren a una vou: —Aço dit es, e aixi ho atorgam tots; que Don Garcia e Don Sanxo an dit que si ben vos hi volets abdosos pendre, que-l feyt vendra a honrament de vosaltres, e nos servir-vos hem aixi con meylor porem.—

E dix lo rey de Navarra: —Pus que vos volgues que-u dixessen los meus richs homens, diguen los vostres.— E dix Don Atho de Fozes: —Aço us direm nos de la part del rey d'Arago: Dats nos vos, rey abdos, de que-us puscam servir, e jo metre hi ço que vos me daret, e-l meu que jo-y metre no-s quitara de penyora de V anys; que pus los cors i havem a metre, mal player hi farie l-aver—. E dix Don Blasco d'Alago: —Seyor, ben vos dien los richs homens de Navarra; que si vos abdos punyats en la cosa levar be e enfortidament, tots ne valrem mes, e vos e nos. E pus Deus ha aiustada la vostra amor e la del rey, molt podets fer abdos si fer ho volets—. E sobre aço dix Don Rodrigo Liçana: —Prenet conseyl vos e el rey de Navarra, que aiats aver per aquels qui-us serviran en est feyt, que ab los homens de valor havets a goanyar vos e ell esta cosa de que ara parlam, e menar la a bon cap.—

E dix lo rey de Navarra: —Deits vos, rey d'Arago—. E dixem nos que-u fariam: —Ben sabets vos, rey, que nosaltres reys no levam mes d-aquest mon, quan ve a la ora de la mort, sino sengles lançols; mas que son de meylor tela que los de l-altra gent. Mas aço-ns roman per ell, per gran poder que havem: que-n podem servir a Deu e lexar bon preu per les bones obres que farem, e si en est segle no las fem, no venra altre temps que les puxam fer. E si vos ho volets, jo-us mostrare con porem aquesta guerra vengre, en esta manera: Vertadera cosa es que jo he mes de terra tres tanta o quatre tanta que vos, mas vos havets mes haver que jo, e pa e altres coses que seran bones

a la guerra. E jo profrir vos aqui que-us hi haure II milia cavalliers, e vos que-n haiats M, quar en vostra terra los porets haver entre cavalliers e homens de linyatge, qui sabran portar molt be caval e armes. E enviats missatge al comte de Carnpanya, vostre cosi, que-us venga veer; e pregats lo que-us aiut ab m cavalliers, que haver los pot be. E si per aventura lo comte de Campanya, quan haura hoit estes covinençes que son entre nos, no-us volra ajudar, haiats ne vos II milia; que, la merçe de Deu, be havets de que-ls podets pagar, e haver no te prou a nuyt hom si no-l espleta. E ¿en que-l podets vos tan be metre con en venjar vos de les ontas que fee el rey de Castella e-ls seus a vostre pare e a vos? Car per aço serets honrat e morrets honrat, quanque muyrats e vos e nos. E dir vos e con nos en-pendra si IIIII milia cavalliers havem de linyatge e entram per Castela. Los castelans son de gran ufana e erguyllloses, e combatran se ab nos; e aqui no ha embarch que la batayla no sia, e ab Deu vengrem la, car nos tenim dret e els tort. E pus venguts los haïam en camp, les aldees de Castela son totes menys de vail e de mur, e entrara hom per elles, aixi con hom faria per I camp, e barrejar les em. E. goanyaran tan los nostres, que aquels qui no son nostres venran a nos per lo goany que nos farem e els faran ab nos.—

Aquesta mostra, prou explícita, podria anar acompanyada de força d'altres de semblants. Al més sovint, doncs, figura que els no catalans apareixen expressant-se en català a la *Crònica* (a través dels records personals del rei), i independentment de la llengua que haguessin fet servir en realitat en el desenvolupament de cada episodi històric.

Al més sovint no és sempre, emperò. Justament això és el que ens ocupa en la present ocasió. A la *Crònica* hem enregistrat catorze fragments que contenen mots o elements gramaticals hispànics no catalans. Tampoc ací no ha estat propòsit de l'autor del text de reproduir tot el discurs pronunciat pel protagonista de torn, sinó només alguns dels seus elements, com volent testimoniar així que no parlava català. Més, encara: tampoc ací no deixa d'haver-hi fragments en els quals únicament trobem una expressió o un parell de mots en una llengua no catalana. Però haig de reiterar que, en aquest cas, els fragments al·ludits ens han fet arribar més frases, i algunes d'elles prou extenses.

Fins ara he anat valent-me d'una mena de circumloquis (parlars iberoromànics, llengua hispànica no catalana, hispanismes). És hora de dir cada cosa pel seu nom. Els catorze fragments esmentats fins ara mitjançant maneres indirectes contenen —haurien de contenir— elements de mossàrab, d'aragonès, de castellà (i potser de portuguès i tot). Malgrat que només hi figuren trets molt primaris —o potser precisament per això mateix—, és ardu d'atribuir-los a cadascuna d'aquestes llengües. Sobretot per dues raons: 1) les coincidències estructurals de totes aquestes llengües, i 2) la manca de perícia que palesa la *Crònica* a l'hora de posar per escrit els parlars peninsulars. Probablement el seu autor només tenia la intenció de suggerir que els personatges afectats no parlaven català, sense amoïnar-se a primfilar més. El cas és que debades cercaríem a la *Crònica* uns criteris lingüístics vàlids a l'hora d'aprofundir en una anàlisi elemental, per raó de les arbitrietats amb què se'ns hi presenten les mostres. Aviat ens hi perdríem.

Examinem alguns casos concrets. Un tret típic de l'aragonès i del castellà és la diftongació de les vocals breus llatines *e* i *o*. I bé, resulta que un fragment —que correspon a una escena que es descabdella a Saragossa— conté la forma verbal *perde* (no **pierde*, com seria d'esperar) (I, 58). També manca la diftongació en una frase que hom atribueix als moros de Peníscola, quan negocien amb el rei de cedir-li la plaça. Li diuen: «¿*quieres-lo* tu així?» (IV, 6). Si hi ha motius per a creure que el mossàrab oriental desconeixia la diftongació, no serà que el cronista haurà pensat que el mossàrab s'acostava més a l'àrab, per a posar-lo en boca d'uns sarraïns? Encara de diftongació (o, més ben dit, d'absència de diftongació): durant una caceria, prop d'Illescas, conversen Jaume I, el rei de Castella i el mestre de l'Hospital (Gonçalvo Perero, de Portugal); quan aquest intervé, parla sense diftongació, com és normal en portuguès (diu: «*Senyor, ben lo veyo...*; VIII, 74).

Diversos fragments contenen mots amb F inicial conservada: unes vegades és en boca d'aragonesos, cosa correcta; d'altres, qui així pronuncia és un castellà (arcaisme?, confusió amb l'aragonès?). Aneu-ho a saber. A Burgos, don Sanxo de Castella (o perquè ho digué així, estraftent l'aragonès, o perquè l'autor de la *Crònica* no afinava més) diu: «*Avuelo, lo que vos en querees, en quero jo*» (IX, 8). Ho torno a dir: aneu-ho a saber. Potser m'he equivocat en fer aquests darrers comentaris lingüístics: no debades havia dit que, essent ara la meva tasca dins la *Crònica* de caire sociolingüístic, no m'hi entretindria en una tasca en certa manera inútil i desorientadora.

Ara bé, la cosa més sorprenent és que el mateix autor de la *Crònica*, ço és, si més no formalment, el rei Jaume I, empra en alguna ocasió mots no catalans en el text del relat, ja no sé si dir aragonesos o castellans (en reproduïxo els fragments corresponents a continuació, entre els exemples). La veritat és que aquesta constatació fa trontollar les hipòtesis que, en les pàgines anteriors, se'ns podien haver anat acudint sobre la substitució lingüística en un text tan venerable...

Encara haig de donar compte d'una altra constatació. No en diré que sorprengui com l'anterior, però sí que fa pensar. Quan, després d'una llarga dissensió entre Jaume I i el seu fill l'infant Pere (que havia d'esdevenir el rei Pere el Gran), pare i fill es reconcilien, aquest fa la seva declaració de penediment davant aquell, i la fa en aragonès. Com sempre, és un text en el qual alternen trets catalans i trets aragonesos, repartits per meitats gairebé exactes (el reproduïxo així mateix acte seguit, entre els exemples).

Exemples

I. El rei té llargs problemes amb els nobles d'Aragó, que es neguen a ajudar-lo (com ell els ho demana, per a anar, al seu torn, en ajut del rei de Castella) i que es juramenten contra ell. Per fi, els prohoms de Terol (a qui el rei demana una contribució de pa i de bestiar)

accepten d'ajudar el rei (i sense voler ajornar-ho per a l'endemà, sinó que ho resolen tot seguit). Així ho expressa, en nom de tots, Gil Sánchez Muñoz:

E quant hagren estat una poca hora, tornaren a nós; e respòs Gil Sànxex Munyoç per tots aquels de la vila, e dix: *Seyor, ben sabedes vos que unca, en lo que vos demandastes nin rogastes, non trobastes de no en nos; ni lo fiziestes, ni lo faredes agora. Dezimos vos que vos enprestaremos iiii millia cargas de pan, mil de trigo e u milia d'ordio, xx milia carneros et iiii milia vacas. E si queredes mas, prendet de nos.* —E nos responem-los que-ls ho grayem molt... (VII, 80).

II. Episodi que dura almenys tres dies, en el relat de cadascun dels quals apareix un cas de substitució lingüística. El rei és amb el rei de Castella, en una cacera prop d'Illescas: l'endemà tornen a trobar-se fent camí cap a Daimus, i, dos dies després, ara prop d'Ucles. El tema constant és el projecte de croada a Terra Santa. Hi intervenen diversos personatges. És de remarcar que àdhuc l'autor de la *Crònica* introdueix mots no catalans. (En la meua classificació dels fragments no catalans, aquest llarg passatge correspon a tres fragments).

E sobre açò, enviam al rey, que anava caçan denant nos, que-ns esperàs; e ell esperà-ns. E quant fom ab ell, tiram-lo a una part e dixem-li: —Rey, lo comanador nos ha profert sa ajuda que-ns farà, en aquesta anada, ab què vos li digats e li manets que-us plaurà de la ajuda que ell nos farà—. [Parla l'autor de la *Crònica*]. E sempre el rey de Castela *fizo lo clamar; e vino* el comanador, e *dixo-li* denant nós [Parla el rei de Castella]: —Comanador, *muyto nos plaç la ajuda e el servicio que vos fagades* al rey d'Aragó, *tanto e más que si a nos lo fizissedes. E esto vos pregamos e vos mandamos que vos lo fagades*—. E nos dixem al comanador [Parla l'autor de la *Crònica*]: —Semblant nos és que no roman per lo rey—. E ell dix [Parla el comanador, portuguès]: —Senyor, *ben lo veyo*, que-l rey *me lo manda*—. E sobre açò, partim d'aquell conseyl, e graham molt al rey per ço quant veyem que ell nos volia ajudar en ço que pogués.

E quant vench en l'altre dia matí, lo rey exí d'una aldea e nós d'altra; e veníem-nos-en a Daymus, e nos vim lo pendó seu que exí alen hon nos devíem passar; e-l rey era-hi, e saludam-nos. E dix-nos que volia parlar ab nós, e demanà-hi Don Manuel, e Don Gil Garcés e Don Johan Garcia; e dix-nos: —Rey, *esta vostra ida que vos queredes fer, Déus lo sabe que nos pesa* d'una part, e nos *plaç d'otra. Pesa-nos perquè a tan gran ventura queredes meter vostre cuerpo, e con tan terrible gent, e tan lluny. E plaç-nos, si vós tan gran bé podedes haver pora christianos como vos cuydades; e assi placia a Dios* que sia. E pus *non lo vos podemos destorbar (tanto lo havedes a coraço) non quero que vos hi vaades menos de mi aiuda*, car *assi lo feystes vos a mi quant menester m'era, que'm aiudades; e aiudar vos he de C mil morabetins d'oro, e de C cavalos*—. E nos dixem-li que no pendríem d'ome d'ell mon ajuda, sinó de la Església; mas tant havíem ab ell, que no volíem dir de no a la sua ajuda. E graym-li-ho molt.

E altre dia pasam per Uclés, que-ns convidà lo maestre; e el dia que partim d'ací, perferí-ns lo maestre que iria ab nós ab C cavalliers; e nos dixem-li que-l grayem molt. E altre dia Don Gil Garcés dix-nos que iria ab nos ab quant ell poria haver. E la I ni l'altre no-ns ho ateneren. E quan vench

que-ns deguem partir del rey de Castella, dix-nos: —*Mandats prender LX millia besants que m-a enviados lo rey de Granada; e damos vos esto por entrada, e lo als vendra luogo*—. E nós presem aquells, e lexam per l-als frare P. Peyronet e P. Guilabert. E donà-ls-nos; e anam-nos-ne a Moya aquell dia, e d'aquí anam-nos-en a València (VIII, 74-76).

III. Reconciliació de l'infant Pere (després, Pere el Gran) amb el seu pare, el rei Jaume I. L'escena es descabdella a Xàtiva.

E quan tots foren venguts, levà's en peus l'infant e dix: —*Senior, lo que jo feyto he me pesa muyto; e muyto gran dolor n-e en mon coraçon cant jo feyto he neguna cosa que a vos pesa. E viengo aquí, a vostra mercè, e fets de mi e de les mies coses lo que vos queredes, e de los mios; e dats lo que vos queredes e prendet lo que vos en queredes*—. E anà-s gitar als nostres peus e besà-ls-nos, e pregà'ns per Déu que li perdonàssem (IX, 38).

Comentari

Hem vist adés adés que, al moment d'incloure elements lingüístics iberoromànics, la *Crònica* no modifica l'actitud que ja havia adoptat respecte al francès i a l'occità. Continua per la mateixa via, això sí, accentuant-ne les notes d'intensitat en el comportament i de proporció en les incorporacions.

Per tant, no cal que hi insistim. Els fragments de parlars hispànics constitueixen exemples correctes i adequats de la *substitució lingüística*. No se'n fa mai l'anunci o la preparació, són tractats com elements integrals dins el llenguatge de l'obra de la qual formen part, queda descomptat que tothom l'entén (cosa que fa innecessari de traduir-los), etc.

Si són exemples clars de substitució, tots aquests fragments se'ns presenten mancats de coherència. El lector ignora per què, quan la major part dels personatges aragonesos i castellans s'expressen, en el relat reial, en llengua catalana, n'hi ha alguns de privilegiats que —sense una motivació aparent— ho fan en aragonès o castellà, respectivament. Vull dir que no són pas més aragonesos o castellans aquests (que en el text empren llur llengua pròpia) que aquells (que el cronista fa parlar en català). I encara, si això fos cert, no deixarien d'ésser tots ells només aragonesos o castellans a mitges, per tal com no hi ha ningú que usi al cent per cent la seva llengua pròpia no catalana. Sempre només és en part, ningú no supera la meitat de trets lingüístics en la seva llengua pròpia, i sovint aquesta es limita a insercions en un nombre molt exigü. Nogensmenys, hem de convenir que, de totes les llengües que apareixen a la *Crònica*, els parlars iberoromànics són els qui s'enduen la millor proporció, com es palesa perquè hi figuren nombroses frases senceres.

Els fragments en llengües hispàniques atenyen la màxima incongruència. No perquè el rei Jaume hi faci servir algun cop una llengua no catalana en l'estil directe (al capdavant ningú no

devia saber millor que ell com havia parlat en cada cas), sinó perquè el castellà o l'aragonès arriben a ésser el mitjà d'expressió del cronista! I no parlo de les incoherències quant a la mena de llengua emprada (que no és veritablement aragonès ni castellà ni mossàrab), perquè ja m'hi he referit abans.

Conclusions

L'anàlisi dels fragments en llengua no catalana que es troben intercalats a la *Crònica* de Jaume I fa que els lectors vagin abandonant la primera impressió que els havia guanyats, en el sentit d'interpretar-los com a signes de verisme, fins a arribar a convèncer-se que es tracta d'un fenomen més aviat capriciós i incongruent.

En efecte, d'antuvi hom se sent inclinat a pensar que els textos intercalats obeeixen una mena de necessitat de realisme. I crec que aquesta manera de veure és correcta pel que fa a l'àrab. Les mostres que hi ha en àrab a la *Crònica* tendeixen a reproduir tan exactament com sigui possible els mots que deia el personatge en qüestió, per afany de descriure-ho amb fidelitat. Els fragments en àrab hi són, emperò, tan exigüament representats, que amb prou feines sí es fan sentir, per a suggerir, amb caràcter general, la nota de verisme.

És cert que els fragments en llatí, bé que en una dimensió força diferent, semblen també abonar aquesta nota, per tal com posen en relleu una solemnitat i una gravetat que impregnen tot el passatge, el qual així guanya en expressivitat. I si no els podem confondre amb la pinzellada realista i punyent dels arabismes, hem de convenir que ambdós grups de fragments (àrabs i llatins) tenen de comú el caràcter de *citació* ja indicat abans. Això vol dir, que, tant si hom els tradueix com si els deixa sense traduir, sempre són unes peces exteriors al text general català, al qual són sistemàticament introduïts mitjançant uns elements de transició. Són, doncs, separables d'aquest text general, per raó que en rigor no hi pertanyen. D'altra banda, tots aquests fragments en àrab i en llatí se'ns presenten plens de coherència amb el relat, per tal com en són útils afegits que hi vénen a to i també per l'escaiença de la llengua adoptada. En canvi, i per coherents que siguin, aquests fragments no corresponen al nostre concepte de substitució lingüística.

Amb els fragments restants en altres llengües, que, per cert, són de bon tros els més abundosos, s'esdevé a l'inrevés. Per un costat, constitueixen casos més clars de substitució lingüística: són incorporats al text sense cap nexa formal d'introducció, passant amb naturalitat d'una llengua a l'altra, donant per acceptat que són entesos en la mateixa mesura que ho és el text general, i per això mateix no són mai traduïts. Ja n'he parlat abans, i no haig d'insistir-hi. Al mateix temps, recordem que tots aquests fragments (altres que els àrabs i els llatins) són arbitraris en la selecció de les ocasions, parcials en la seqüència del període, inadequats per a la caracterització de les persones. En un mot: plens d'incoherències.

La incoherència es dona la mà amb l'absència de realisme. Llevat dels arabismes (i, en una dimensió diferent, dels llatinismes), ningú no podria sostenir que els fragments en altres llengües expressen, dins la *Crònica*, situacions reals de les quals hom vulgui subratllar la intensitat. No corresponen als moments forts del relat o, si més no, atès que hi ha copiosos moments forts que no semblen requerir la substitució lingüística, aquesta no sol afegir cap valor connotatiu al text. Són incorporacions capricioses, que no obeeixen al desig de verisme, que s'expliquen per una mena de convenció i que no recolzen en cap fonament sòlid.

Menys encara els fragments en qüestió tradueixen l'esponaneïtat d'aquells a la boca dels quals els posa l'autor de la *Crònica*. És fàcil de comprendre que aquesta esponaneïtat no era possible: la *Crònica* no es podia convertir en una enciclopèdia lingüística ni en uns annals en els quals els protagonistes de cada episodi conservessin, per escrit, la llengua que haurien emprat en cada cas. No. La *Crònica* és un text historiogràfic essencial de la literatura catalana, i es val de la llengua catalana com a mitjà d'expressió que neutralitza les diferències idiomàtiques dels plurilingües personatges que hi desfilen.

Així seria perdre el temps de voler-hi identificar tots aquests personatges per la llengua. La immensa majoria d'ells, bé que hi siguin reconeguts per altres trets que el mateix cronista no deixa d'insinuar amb agudesa, resten sense caracteritzar des de l'angle que ací ens interessa: en el text escrit sempre parlen català, independentment del fet que s'expressessin, com és obvi, en llurs pròpies llengües. Fins i tot els qui hi són identificats per la llengua se'ns presenten amb incongruència: de vegades amb un o dos mots (els justets per a fer-nos veure que parlen francès o occità) damunt textos pràcticament en llengua catalana; de vegades amb sèries més riques de mots (quan parlen una llengua hispànica), sense, però, que mai atenyin la meitat de cada text (de manera que hi pesa molt més el català).

Afegim-hi que el mateix personatge que ara ha estat caracteritzat, per aquests petits indicis, com a parlant d'una altra llengua (que, però, com dèiem, només fa servir a mitges), abans s'havia expressat únicament en català, com després continuarà expressant-se únicament en català. Haig d'apel·lar un cop més al concepte d'arbitrarietat. La màxima arbitrarietat rau en el capteniment sociolingüístic del mateix autor de la *Crònica*, que manta vegada practica la substitució lingüística en el text del relat. Segurament són casos de distracció, cosa que, tanmateix, ja és prou greu i prou simptomàtica. En definitiva, se'n desprèn que no ens podem fiar massa del fenomen que hem analitzat, tot evitant d'extreure'n conclusions que si més no tothom podria titllar d'imprudents, i que no hi hem de concedir la importància que potser d'antuvi ens inclinàvem a donar-hi.

No podem negar que la *Crònica* presenta alguns casos de substitució lingüística. N'hi reconeixem el mètode. Però la veritat és que ens quedem amb el mètode tot just insinuat. Si de veritable *substitució lingüística* es tractava, el conjunt de la llengua inserida en cada cas ultrapassaria uns mínims expressius que ara mai no són atesos. El procediment emprat és, doncs, fruit d'una mena de convenció, com ho proven les discontinuïtats de les llengües

adoptades i que n'hagi fet ús el mateix autor de la *Crònica* en el seu relat. En concloem que la intercalació de fragments en llengües altres que la catalana és més tost capriciosa i incongruent.

En suma, la *Crònica* de Jaume I és un text venerable de la literatura catalana que, sens dubte com a recurs d'estil, i amb el fi de caracteritzar una situació i uns personatges, en determinades avinenteses —molt poques avinenteses— ha acollit trossos que contenen certs trets caracteritzadors de llengües altres que la catalana, i, encara, no sempre els hi ha acollits amb propietat.